

ANNEMARIE SCHIMMELİN ŞEMS-İ TEBRİZÎ YORUMU

SELAHATTİN AKTİ

Hasta olduğu için okula gidemeyip eğitimine kısa bir süre için evden devam eden 7-8 yaşlarındaki bir kız çocuğunun, okuduğu bir masal kitabında rastladığı ve gençlik yıllarında tekrar karşılaşacağı bir söz hayatını değiştirir. Beynine kazıdığı bu söz, vefat ettiğinde onun mezar taşına da kazınır; “insanlar uykudadır, ölünce uyanırlar”.

1939 yılında lise öğrenimini tamamlayıp Friedrich Wilhelm Üniversitesi'nin (Berlin) Kimya ve Fizik Bölümü'ne kaydolduğu halde bir süre sonra buradan vazgeçerek Şarkiyat Bölümü'ne geçiş yapan bu genç kız burada hocasının tavsiyesi ile Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin eserleriyle tanışır. Mevlânâ'nın Mesnevî'si için “hayatımın yeni dönemindeki o uzun ve çetin günlerimde acımı dindiren bir merhem” diyen bu genç hanım, İslâm'ın Batıya doğru bir şekilde tanıtılması için hayatını adayan Annemarie Schimmel'den (öl. 2003) başkası değildir. Schimmel, yazdığı yüzlerce eser ile İslâm dinini, tarihini ve sanatını tasavvuftan hareket ederek anlatmaya çalışmış, Hallâc-ı Mansûr (öl. 922), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (öl. 1273), Yûnus Emre (öl. 1320?) ve Muhammed İkbal (öl. 1938) gibi isimlerin düşünce tarihinde hak ettikleri yeri almaları için büyük bir gayret göstermiştir.

Bir Mevlânâ hayranı olan Schimmel'in ondan aldığı ilham ile çok erken yaşlarda

(1948) “Lied der Rohrflöte” (Ney'in Ezgisi) başlığıyla yazdığı gazeller de, bir yıl sonra yayınladığı ve yine Mevlânâ ile ilgili olan *Die Bildersprache Dschelaladdin Rumis* (Celâleddîn-i Rûmî'nin İmgelem Dili) başlıklı eser de büyük takdir görür. Uzun yıllar süren araştırmaların ardından en nihayet İngilizce olarak 1975 yılında kaleme aldığı *The Triumphal Sun: A Study of the Works of Jalaloddin Rumi* (Şems-i Muzaffer: Celaleddin Rumi'nin Eserleri Üzerine Bir İnceleme) adlı eserinde Annemarie Schimmel, Mevlânâ'nın Allah, âlem, yaratılış, metafizik, varlık, antropoloji ve kozmolojinin yanı sıra aşk, akıl, şiir, mûsiki, semâ ve dua ile ilgili görüşlerine yer verir. Söz konusu eserin bir özetini ise Schimmel 1978 yılında Almanca olarak *Rûmî: Ich bin Wind und Du bist Feuer. Leben und Werk des Grossen Mystikers* adıyla yayınladı. Bu eser *Ben Rüzgârım Sen Ateş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî: Büyük Mutasavvıfın Hayatı ve Eseri* başlığıyla Senail Özkan tarafından Türkçeye çevrilir.

Schimmel'e göre Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin etkisi göz ardı edilerek İran ve Türk edebiyatı anlaşılabilir. Onun etkisini 14. yüzyıl Anadolu şiirindeki ilk izlerden “Pakistan'ın manevi babası” Muhammed İkbal'ın eserlerine kadar hissetmek mümkündür. Bu etki Schimmel'e göre Hint dillerinin Halk şiirinde ve Bengalcede, aynı

Annemarie Schimmel

şekilde İran'ın tasavvuf felsefesinde de hissedilir. Büyüklüğüne ve önemine dikkat çeken İran şairi Câmî'nin "Peygamber değildi, lakin kitabı vardı" beytini öne çıkaran Schimmel'e göre Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Avrupa'da ve yakın zamanda da Amerika'da mistik vecdin şifresi haline gelmiştir.

Velud bir yazar olan Schimmel'in yüzlerce eseri vardır ve bunların önemli bir bölümü Mevlânâ ile ilgilidir. Onun fikirlerini veya eserlerini ele aldığı neredeyse her çalışmasında Schimmel, Şems-i Tebrîzî'nin (öl. 1247?) Mevlânâ'nın hayatındaki merkezi rolüne de dikkat çeker. Schimmel'e göre Mevlânâ, İbn Arabî'nin önde gelen şarihi Sadreddin Konevî ile Konya'da "kuvvetli bir mahabbet ve sohbeta" sahip olsa da teozofik kurgulardan hoşlanmamıştı. Belki de Mevlânâ, içindeki aşk ateşini tutuşturacak olan güneşi muntazır idi. 1244 yılında Moğol ordusunun ortalığı toza dumana kattığı bir dönemde Mevlânâ Celâleddin, ufuk çizgisinde ebedi Şems'i (güneşi) görmüş gibiydi:

*Senin bayalın gönlümüzde idi!
Şafakla birlikte güneş doğacağını sezdik!
(Dîvân-ı Kebîr, 2669)¹*

Mevlânâ Celâleddin'in Konya sokaklarında Şems-i Tebrîzî ile karşılaşmasını ve sonrasında Mevlânâ'nın ruh dünyasında yaşanan değişimi Schimmel, eserlerinde uzun uzun ele alır. Yakın zamanda tekrar basılan ve Mevlânâ'nın şiirlerinden bir derleme olan *Sieb! Dasist Liebe* (Bak! İşte Aşk Budur) adlı eserin girişinde de bu duruma tekrar dikkat çeker. Schimmel söz konusu eserinde genç bir ilahiyat profesörü olarak tanımladığı Mevlânâ'nın Tebrizli Şemseddin (dinin güneşi) ile karşılaşmasıyla mistik bir şaire dönüştüğünü dile getirir. Ancak Şemseddin'in ortadan kaybolmasıyla ona göre her şey değişir: "Önce bir süreliğine, sonra sonsuza dek kaybolan bu güneşe duyduğu özlemden, Mevlânâ Celâleddin, binlerce coşkulu dizeyi müziğin tınısına eşlik ederek, çoğu zaman kendinden geçmiş bir şekilde sema ederken söyleyen bir şaire dönüştü".

Şems-i Tebrîzî'nin gizemli, karizmatik ve dönüştürücü bir figür olarak tasvir edildiği çalışmalarında Schimmel'in kaynakları Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-'arifîn*'i, Sultan Veled'in eserleri, Şems-i Tebrîzî'nin *Maqâlât*'ı ve Mevlânâ Celâleddin'in kendi eserleridir. Ancak araştırmalarını yaparken Schimmel'in bu alanda yakın çağda yapılmış tüm çalışmaları da elden geçirdiği dikkat çeker. Joseph von Hammer-Purgstall (öl. 1856), Friedrich Rückert (öl. 1866), Georg Friedrich Wilhelm Rosen (öl. 1891), Reynold Alleyne Nicholson (öl. 1945), Arthur John Arberry (öl. 1969), Helmut Ritter (öl. 1971), Eva Meyerovitch (öl. 1999) ve J. Christoph Bürgel gibi isimler bunlardan bazılarıdır.

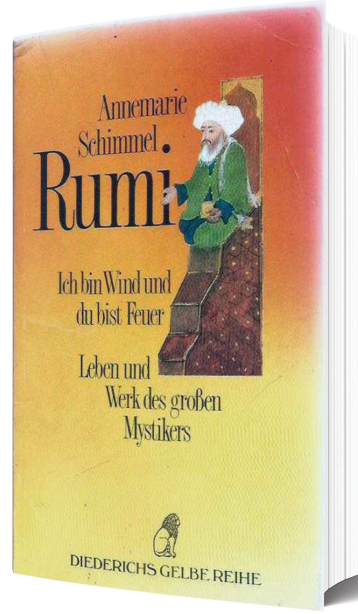
Eserlerinde Şems'i gururlu, keskin alaylı ve harikulade bir şahsiyet olarak betimleyen Schimmel'e göre o, sûfi çevrelerini şaşırtan,

¹ Metin içerisinde yer alan Mevlânâ'nın tüm beyitleri Annemarie Schimmel'in tercümesidir ve onun kendi eserlerinden alınmıştır.

geleneklere uymayan, gezgin ve kalenderî bir dervîştir. Şems'in kalenderî olabileceğini Schimmel, Mevlânâ'nın daha sonraları kalenderî dervîşleri "az bulunan bir iksir ve ateşte yaşayan semender" diyerek övmesine dayandırır. Ona göre Şems, çağdaşı olan sûfileri keskin alaylarla şaşırtacak kadar özgüveni yüksek biridir. Örneğin İbn Arabî'yi "çakıl taşı" olarak nitelendirirken Mevlânâ'yı inciye benzetir. Bazı kaynakların Şems'i, yorumları ve sert sözleriyle insanları şoke eden, tuhaf davranışlı, tahammül edilmez bir kişi olarak tanımladığına da dikkat çeken Schimmel, Evhadüddîn-i Kirmânî ile olan karşılaşmasını ve aralarında geçen konuşmayı da buna örnek gösterir.

Schimmel, aşkı arayan her sûfinin az çok "âşık" olarak görülebileceğini düşünen Şemseddin'in kendisini bir âşık olarak değil, bir mâşuk olarak, hatta "mâşukların kutbu" olarak nitelendirdiğinden söz eder. Gençliğinde Allah'a "yaratıklarının arasında benim dostluğuma dayanabilecek bir kişi bile yok mu?" diye niyazda bulunan Şems'in manevi bir işaretle Anadolu'ya gönderildiğini ve burada Mevlânâ Celâleddin ile karşılaştığını belirten Schimmel, her ikisi arasındaki ilişkiyi Gılgamış ile Enkidu arasındaki mistik ilişkiyle karşılaştırır.

Schimmel, şark şiirinde özellikle mistik şairler tarafından değişim sürecini anlatmak için sevilerek kullanılan, güneş (Şems) ve onun ışınları altında yakuta dönüşen taş metaforuna dikkat çeker; "Denir ki, güneş ışınlarını aldığı takdirde herhangi bir taş uzun sabır devrelerinden geçerek yakuta kalb olabilir. Öyle görünüyor ki, Şemseddin'e olan aşkından ve nihayet 'hakikat güneşinin' vuslatıyla Mevlânâ da herhangi bir şeyi

Annemarie Schimmel'in Rumi adlı Almanca kaleme aldığı kitabı

değiştirmek ve asilleştirmek kabiliyetine nail olmuştur". Buna göre Şems-i Tebrizî, kendisiyle buluşanların "yakuta dönüşmesini" sağlayan bir güneş gibidir.

Yaşanan bazı tatsız olayların daha da büyümemesi için Konya'yı terk etmek zorunda kalan Şems-i Tebrizî'ye duyduğu aşk Mevlânâ Celâleddin'i bambaşka biri yapmıştır. Schimmel, o güne kadar Farsça şiir yazmayan Rûmî'nin kendini müziğe, semaya ve şiire verdiğini ve içinde bulunduğu hali şiirle tasvir ettiğini yazar:

*Aşkın gönlüme dolalıdan beri,
Senin aşkımdan başka neyim varsa hep yandı.
Aklı, dersi, kitabı hep rafa kaldırdım,
Ama şiirler, gazeller, rübailer öğrendim.
(Rubâiyât, 327 a5)*

Mevlânâ Celâleddin sembolik bir dil kullanarak "önceleri zâhid bir kişi iken kendisini şarkılar söyleyip eğlence ve şarap peşinde koşturan, ağır başıyla seccadede otururken köy çocukları gibi meydanlarda oynayan biri olmasına sebep olan"

Annemarie Schimmel

bu dostunun kendisini terk etmemesi için adeta yalvarır:

*İşitmişim ki sefere gidecekmışsin, yapma!
Bir başkasını dost edinecekmışsin, etme! (Dîvân-ı
Kebîr, 2054)*

Mevlânâ Celâleddin'in yirmi bir yaşındaki oğlu Sultan Veled'i, Şems'i geri getirmesi için Şam'a göndermesi ve Şems'in dostunun çağrısına uyarak Konya'ya geri dönmesini yorumlayan Schimmel, ortaya çıkan sahneyi manidar bulur. Kaynaklarda geçen 'kimin can, kimin canan olduğunu kimse bilmiyordu' ifadesine de yer vererek, iki sûfinin buluşmasını, birbirlerini kucaklamalarını ve öpmelerini kaynakların etraflıca anlattığını ifade eder. Schimmel'e göre bu sahnede birbirini cezp etme ve aşk karşılıdır: 'Sadece susayanlar suyu aramaz / Suda susuzları arar durur!' (*Mesnevî-yi Manevî*, I, 1741). Bu durumun sınırsız ruhi aşkın bir aksi sedası olarak görülmesi halinde, Schimmel'e göre Mesnevî'deki bu beyit, Mevlânâ'nın aşk teorisini en kısa yoldan ifade edecektir.

Şems-i Tebrîzî'nin bir daha görünmemek üzere ortadan tamamen kaybolması Mevlânâ Celâleddin'in kendisini yeniden şiiere vermesine

neden olur. Sema esnasında kendisine refakat eden müzisyenler aralıksız müzik icra ederken o, her tarafta dostunu arıyordu:

*Dün gece rüyamda ayın ondördünü gördüm,
Deniz gibi, gümüş gibi ve harikulade.
Bugün şimdi kapı kapı dolaşıyorum,
Acep dostumdan bir haber var mı diye.
(Rubâiyât, 345 b5)*

Schimmel, Mevlânâ Celâleddin'in Şems'i aramak maksadıyla birkaç kez Suriye'ye gittikten sonra en nihayet sakinleştiğini ve onun bir beytini örnek göstererek bu dönemde âşık ile mâşukun tamamıyla aynıleştiğini iddia eder. Ona göre Mevlânâ ve Şems bu dönemde ebedi vuslata ererler:

*Kalbim bir istiridyeye benzer,
İnci: Dostumun sureti.
Ben artık kendi içime sığmam
Çünkü o doldurur kalbimi tam. (Dîvân-ı Kebîr,
576)*

Ancak Mevlânâ mekân olarak birbirlerinden ayrı olsalar da âşıkların birliğini övmeye devam eder. Aşağıdaki beyitleri Schimmel bu gözle okur:

*Mutlu an odur ki bir konakta otururuz ikimiz,
Sen ve ben.
Bedenle can gibiyiz, ayrılmayız biz ikimiz,
Sen ve ben.
Mucize odur ki bir köşede kavuşmuşuz ikimiz,
Sen ve ben.
Ama aynı zamanda binlerce mil uzağımız ikimiz,
Sen ve ben. (Dîvân-ı Kebîr, 2214)*

Schimmel'e göre Mevlânâ, Şems'in mutat manada ölmüş olabileceğini hiçbir zaman kabul etmemiştir ve bunu şiirlerinde hissettirir:

*O ebedi dirinin öldüğünü kim söyledi?
O ümid güneşinin öldüğünü kim dedi?*

*O güneşin düşmanı damın üstüne geldi de,
İki gözünü yumdu, güneş öldü dedi. (Dîvân-ı
Kebîr, 534)*

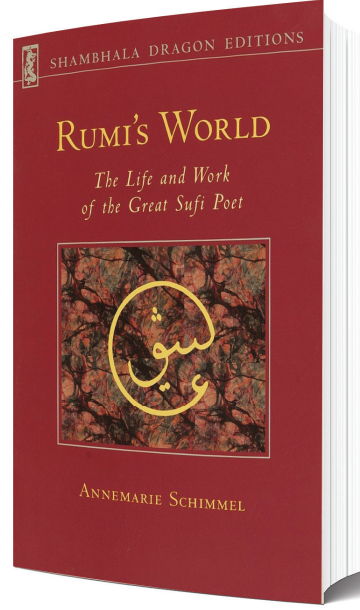
Mevlânâ Celâleddin'in Şems'i her yerde görüyor olduğunu dile getiren Schimmel, gittiği her yerde onunla ilgili övgüler duyduğuna da işaret eder:

*Sürekli Şemseddin, Şemseddin diye,
Şarkılar söyleyen sadece ben değilim,
Hayır, bahçede bülbül ve dağda keklik,
Aydınlık gün pırıl pırıl, Şemseddin der,
Ve gökler döner Şemseddin diye,
Cevherlerle dolu dağ, Şemseddin der,
Gece ve gündüz: Şemseddin... (Dîvân-ı Kebîr, 1081)*

Schimmel, Mevlânâ'nın kayıplara karışan dostunu kelimelerin sihriyle şiirlerin kokusunda bulmaya çalışmasını, yaprakları çoktan solan bir gülün kokusunun gülyâğında varlığını muhafaza etmesine benzetir. "Gül önünde olduğu müddetçe kim gülyâğına ihtiyaç hisseder?" diye soran Schimmel, şiirin ayrılıktan doğduğuna ve vuslatın gerçekleştiği yerde kelimelerin öldüğüne vurgu yapar. Buna göre vuslat gerçekleştiğinde kişinin doğru kelimeyi bulma yeteneği de yok olur:

*O ay yüzlü yüzünü yüzüme koydu
O günden beri bir lügat ararım! (Dîvân-ı Kebîr, 2187)*

Ona öyle geliyordu ki, Şems'e olan sevgisinden saçının her teli mısralara ve gazellere dönüşmüştü. Schimmel'e göre tüm bu yaşananlar yaşlı bir adamın ilahi güzelliğinin şahidi/tecellisi olarak tebcil edilen güzel bir gence olan aşkı değildi; bu, iki olgun insanın ruhsal karşılaşmasıydı ve Mevlânâ'da misli görülmemiş bir coşkuya sebep olmuştu. Ancak bu coşku onu ham bulup olgunlaştırırsa da sonunda aşk ateşiyle yakmıştı:

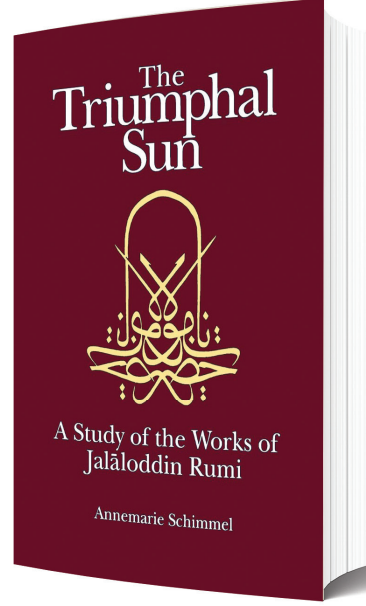

*Annemarie Schimmel'in
Rumi's World adlı kitabı*

*Üç sözden artık değil,
Bütün ömrüm bu üç söz:
Hamdım, piştim ve yandım... (Dîvân-ı Kebîr,
1768)*

Mevlânâ ve oğlu Sultan Veled'ten yaptığı alıntılarla Schimmel, akıl ile aşkı karşılaştırır. Buna göre nasıl ki bir çocuktan aklın ne olduğunu bilmesi beklenemezse, akıl kabiliyeti olanlardan da aşkın ne olduğunu bilmeleri beklenmez. Bir değnek olarak akıl körler için karanlıkta iyi olsa da gören birisinin değneğe değil lambaya ihtiyacı vardır. İşte bu da aşk veya maşuktur ki, akıl bir pervane misali onda yanar. Çünkü aşk kıskançtır ve sevgiliden başka ne varsa hepsini yakar. Adı tevafuk eseri güneş anlamına gelen Şems'in ateşli tabiatı da Rumi'nin eserlerinde ateş sembolünü bilhassa önemli yapmıştır.

Annemarie Schimmel'in *The Triumphal Sun* adlı kitabı

Mevlânâ 17 Aralık'ta ebedi Şems'ine kavuşmak üzere güneşin batışıyla gözlerini yumsa da eserlerinin parlaklığı bugüne kadar capcanlı kalmıştır. Mevlânâ'nın Şems için yazdığı aşağıdaki beyitleri paylaşan Schimmel, her ikisinin buluşmasıyla yanan aşk ateşinin bugün hala Mevlânâ Celâleddin'in Konya'daki kabri üzerinde bulunan Kubbe-i Hadra'dan dünyaya ışık saçtığını dile getirir.

*Kısa bir zaman için olsun evimize buyur, sevgilim!
Kısa bir zaman için olsun rubumuza hayat ver!
Ki gökler gece yarısı görsünler parladığımı,
Kısa bir zaman için de olsa pırıl pırıl güneşin,
Ki Konya'da yanan aşk ışığı, kısa bir zaman olsun
Semerkant ve Buhara'ya varsın...(Dîvân-ı Kebîr,
2905)*

Sonuç olarak Schimmel'in eserlerinde ortaya koyduğu Şems-i Tebrizî portresinin çok katmanlı bir figür olarak karşımıza çıktığı

söylenbilir. O, bir yanda geleneksel kalıpları yıkan, insanları özleriyle yüzleşmeye zorlayan bir hakikat sözcüsü, diğer taraftan hem ilahî aşkın hem de ruhsal dönüşümün kıvılcımı olan bir ateş ve sarsıcı bir güçtür. O, bilgi ile yetinen Mevlânâ'ya aklın ötesinde bir yol olduğunu ve bu yolun aşk olduğunu gösteren bir mürşittir; ancak tüm bunların yanında o, sert kişiliği ile çevresinde kıskançlık ve öfke doğuran, toplumla çatışan, dönüştürücü olduğu kadar çatışma da yaratabilen bir figürdür. Ne var ki tüm bunların Schimmel'e göre belki de tam da böyle yaşanması gerekiyordu. Zira Şems'in Mevlânâ ile dostluğu olmasaydı, Rûmî dünya çapında bir şair ve mutasavvıf olamayabilirdi. Hatta Schimmel, Şems'in ortadan kayboluşunu, Mevlânâ'nın eserlerindeki yoğun aşk ve hasret duygusuyla ilişkilendirerek, bu durumu Mevlânâ'nın eserlerini şekillendiren temel bir ruhsal deneyim olarak görür. Çünkü ona göre Şems'in beklenmedik kayboluşu Mevlânâ'yı derinden etkilese de bu ayrılık onun ilahî aşkını daha da körüklemiştir.

Kaynakça

- Schimmel, Annemarie, Ben Rüzgarım Sen Ateş / Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Hayatı ve Eserleri. çev. Senail Özkan. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003.
- _____, Doğudan Batıya. çev. Ömer Enis Akbulut. İstanbul: Sufi Kitap, 2017.
- _____, Mystische Dimensionendes Islam. Frankfurt am Main/Leipzig: InselVerlag, 1995.
- _____, Sufismus. München: Verlag C. H. Beck, 2003.
- Rûmî, Dschalâl ad-Dîn: Sieh! Dasist Liebe. Ausgewähltundübertragen von Annemarie Schimmel. Xanten: Chalice Verlag, 2019.